

Pavlaína Rychterová

Vzpon in propad přemysliidske države Raziskovanje češkega zgodnjega in visokega srednjega veka v sodobni češki medievistiki

UDK 940.1(437.1)

RYCHTEROVÁ Pavlaína, dr., znanstvena sodelavka, Institut für österreichischen Geschichtsforschung, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1

Vzpon in propad přemysliidske države. Raziskovanje češkega zgodnjega in visokega srednjega veka v sodobni češki medievistiki.

Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (138), št. 3–4, str. 301–313, cit. 53

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)

Nastanek regionalne vladavine Přemyslidov v 10. in 11. stoletju je ena najpomembnejših tem češke medievistike. Raziskovanje imenovanega obdobja zaznamujeta dva zgodovinska koncepta. Gre za domnevo o t.i. ureditvi gradišč in služnostni organizaciji v 10. stoletju. Oboje naj bi zagotavljalo močno, celo »centralistično državo« zgodnjih Přemyslidov. Oba koncepta močno zagovarja starejša generacija medievistov, ki si vprašanja zastavljajo izključno v horizontu češke zgodovine in se tako navezujejo na nacionalistično zgodovinopisje 19. stoletja. Za novo interpretacijo češkega 10. in 11. stoletja bo treba v bližnji prihodnosti obrniti pogled od »zgodovine Češke« k »srednjeveški zgodovini«.

Avtorski izvleček

UDC 940.1(437.1)

RYCHTEROVÁ Pavlaína, PhD, Scientific Collaborator, Institut für österreichischen Geschichtsforschung, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1

The Rise and Fall of the Přemyslid State. Research of the Czech Early and the High Middle Ages in Modern Czech Medieval Studies

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (138), No. 3–4, pp. 301–313, 53 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

The origin of the regional ruling system of the Přemyslid dynasty in the 10th and the 11th centuries represents one of the most important themes in Czech medieval studies. The research of this topic is characterized by two historic concepts referring to the so-called settlement structure and the institution of servitude in the 10th century, both of which were to ensure a strong, even »centralized« state in the period of the early reign of the Přemyslids. Both concepts have been adopted by an earlier generation of scholars that have been examining them exclusively within the context of Czech history; in that, they are reminiscent of the historiography of the 19th century and its pronounced nationalist tendencies. However, in order to reinterpret the history of this territory in the 10th and the 11th centuries researchers shall have to replace their interest in »the history of the Czech lands« with studies of »medieval history«

Author's Abstract

Lani je minilo 700 let od nasilnega konca přemysliidska dinastije, dinastije, ki je tri stoletja vladala Češki in Moravski in ki se je skupaj z obema deželama zapisala v zgodovino.* Zadnja princesa iz rodbine Přemysl, sestra umorjenega Václava III., Elizabeta, se je na osnovi odločitve češkega plemstva omožila z mladim Ivanom Luksemburškim. Za Češko in Moravsko se je

* Članek je za objavo prirejeno in prevedeno predavanje, ki ga je avtorica imela 29. maja 2007 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v okviru tematskega bloka Kako bolje razumeti zgodnji srednji vek – štirje pogledi.

Ko je bil ta članek že dokončan, je prišla vest, da je 23. 8. 2007 po kratki bolezni umrl češki zgodovinar Dušan Třeštík, ki ga v svojem delu veliko citiram. Bil je eden redkih medievistov, ki so zmogli oblikovati daljnosežne koncepte in jih nato ponuditi v odprto razpravo. Zato globoko obžalujem, da diskusija z Dušanom Třeštikom o mojih, marsikdaj kritičnih, stališčih ni več mogoča. Za dragocene predloge, popravke in kritiko se zahvaljujem: Alexandru Patschovskemu, Walterju Pohlu, Františku Šmahelu in Herwigu Wolframu.

začela nova doba, ki je svoj vrh doživela med vladavino Karla IV. in svoj zaton v husitskih vojnah, katerih posledice je bilo občutiti vse do konca češkega srednjega veka.

Od 19. stoletja oziroma od začetkov modernega češkega zgodovinarstva, katerega kašipot in merilo je postala monumentalna Zgodovina češkega naroda na Češkem in Moravskem avtorja Františka Palackega, ki je postopoma izhajala od srede stoletja, je bila husitska reformacija in njen zmagoviti boj proti zunanji intervenciji nesporno glavna tema češkega zgodovinarstva. Obširno mednarodno raziskovanje je prispevalo k temu, da je zgodovina husitske reformacije najpozneje od šestdesetih let 20. stoletja opustila svoj češkonacionalni vidik in postala trden sestavni del znanstvene razprave o zgodovini evropskega srednjega veka, zlasti kar zadeva raziskovanje herezij in reformacije.¹ Formulirati zgodovino přemyslske vladavine kot evropsko temo, je teže kot v primeru ne samo husitske reformacije, temveč tudi npr. vladavine češkega kralja in rimskega cesarja Karla IV.

Povsem drugačno je stanje na področju raziskav o Přemyslideh. Češki medievisti se s temo podrobno ukvarjajo, saj predstavljajo začetki »njihove« države pod oblastjo domače dinastije tako rekoč »naravno« področje nacionalnega (ne nujno nacionalističnega) zgodovinarstva.² Kot kaže, je za evropske raziskovalce zgodnjega in visokega srednjega veka ta tema precej manj zanimiva, čeprav so »češki« viri in prispevek češkega zgodovinarstva k zgodovini evropskega srednjega veka v celoti vzeto precej pomembni. Zdi se, da so začetki češkega in sploh vzhodnosrednjeevropskega srednjega veka na različne načine »zamuja« za nekaj stoletij za razvojem, ki se je drugje odvijal med preobrazbo rimske države. Zato se je vse od šestdesetih let 20. stoletja poskušalo umestiti češko zgodovino med 10. in 13. stoletjem predvsem v vzhodnosrednjeevropski okvir in v ta namen doseči sodelovanje s sosedama, Poljsko in Madžarsko. Interpretirali in primerjali so se vzhodnosrednjeevropski materialni in pisni viri, iskale so se analogije in razvijali skupni koncepti.

Leta 2000 je razstava »Sredina Evrope okoli leta 1000« vzbudila splošno pozornost. Od treh zvezkov razstavnega kataloga vsebujeta dva znanstvene prispevke o zgodnjem srednjem zgodovini in arheologiji vzhodne srednje Evrope. Članki nikakor niso sinteza, ki je značilna za knjige, temveč vsebujejo tudi programe za prihodnost. Navsezadnje gre za to, katere so posebnosti in skupne lastnosti vzhodnosrednjeevropskega srednjega veka v primerjavi z zahodnim. Upoštevanje so tudi evropsko-ameriške raziskave o pozni antiki in zgodnjem srednjem veku.³

¹ Gl. obsežno bibliografijo v nemškem prevodu temeljne, leta 1993 izdane sinteze Františka Šmahela, *Die hussitische Revolution*, Hannover 2002. V tem smislu je treba opozoriti na dela Ferdinanda Seibta in Howarda Kaminskega.

² Število vseh ustreznih monografij, zbornikov in člankov v zadnjem desetletju je znatno in še narašča: Petr Charvát, *Zrod českého státu 568–1055*, Praha 2007; Petr Sommer, Svatý Prokop. *Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007; Libor Jan, Václav II. a struktury panovnické moci, Brno 2006; Zdeněk Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I–II*, Praha 2002–2006. *České země v raném středověku*, ur. Petr Sommer, Praha 2006; Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005; Martin Wihoda, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005; Svatý Prokop, *Čechové a střední Evropa*, ur. Petr Sommer, Praha 2005; Václav Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310*, Praha 2002; Josef Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997; isti, *Počátky Čech královských (1198–1253)*, Praha 2002; Dušan Třeštík, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001; Petr Sommer, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001; Přemyslovský stát kolem roku 1000, ur. Luboš Polanský/Jiří Sláma/Dušan Třeštík, Praha 2000; Dušan Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997.

³ *Europas Mitte um 1000*, ur. Alfred Wiczorek/Hans-Martin Hinz I: *Beiträge zur Geschichte und Archäologie I–II*, Stuttgart 2000. Vtis, da gre za bilanco konceptov, ki naj bi bila smerokaz za prihodnost, krepi tudi formalni značaj posameznih prispevkov: zgodovinski koncepti se najpogosteje podajajo v obliki zgodbe (»kakor je bilo«), v katero se ne dvomi več, temveč se obravnava kot tema, ki je analiza že prestala. Vendar je za to, bolj kot namen posameznih avtorjev, kriv formalni značaj zbornika kot spremnega zvezka k razstavi. Tudi pri manjših tovrstnih razstavah so razstavniki katalogi vedno bolj obsežni in razkošni in pospremljeni z obilico znanstvenih prispevkov, ki pa imajo redko znanstvenoanalitičen značaj, saj so namenjeni širši, ne samo strokovni javnosti.

Vsaj v češkem zgodovinoписju je to povezano z okrepljenim zanimanjem za nadaljnji razvoj teorij in hipotez o dinastiji Přemyslidov in o nastanku srednjeveške češke »države«.⁴

Prizadevanja, da bi zajeli posebnosti družbenega razvoja v »srednjeevropskem« prostoru⁵, so se po trditvah Dušana Třeštíka začela v začetku sedemdesetih let. »Večdesetletno delo tesno povezane mednarodne skupine prijateljev« je, tako Třeštík, prineslo spoznanje, da je »srednja Evropa v času od 10. do 12. stoletja ubrala v osnovi drugačno pot kot evropski Zahod. Po razpadu karolinške države je šel zgodovinski proces na Zahodu v smeri fevdalizma, k »zasebni oblasti« plemstva nad podložniki. Nasprotno se je v srednji Evropi zgodnjersrednjeveška država iz različnih razlogov okrepila. V 10. in 11. stoletju se razvoj tam ni navezal na vzporedni »model razpada«, temveč na državno-dirizističen model karolinškega države.«⁶

Najpomembnejša elementa koncepta močne »centralistične« države Přemyslidov sta domnevna ureditev gradišč in služnostna organizacija, ki je vladarjem omogočala, da so češko kotlino obvladovali in upravljali s pomočjo gradišč in posadk, ki so bile odvisne od njih.⁷ V vseh treh »državah«, Češki, Poljski in Madžarski naj bi tedaj vladale enake razmere, kar se pojasnjuje s tem, da so imele skupno vzornico, »Velikomoravsko«.⁸ Družba take močne »države« je bila komaj kaj diferencirana; osnovo je predstavljalo svobodno ljudstvo, ki je vladarju vendarle moralo plačevati različne davke in dajatve. Za to ljudstvo je bil vladar edini lastnik zemlje, »aristokracija« je živela od davkov in je predstavljala (v določenem pogledu) državno uradništvo.

⁴ Oznako »država« povzemam po češkem zgodovinoписju, ki na splošno govori o »zgodnjersrednjeveški državi Přemyslidov«, ne da bi se o pojmu kritično razmislilo. V besedilu je zato pojem država, razen v direktnih citatih, vedno v narekovajih.

⁵ S pojmom »srednjeevropski prostor« se v poljskem, češkem in madžarskem zgodovinoписju običajno označuje srednjeveške oblastne tvorbe čeških Přemyslidov, poljskih Piastov in madžarskih Arpadov. O tem gl. tudi Reinhard Wenskus, *Die slavischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheiten*, v: František Graus/Herbert Ludat (ur.), *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. Wiesbaden 1967, str. 32–48. V direktnih citatih posameznih znanstvenih mnenj bom uporabljala izraz »srednja Evropa«, sicer pa vzhodna srednja Evropa«.

⁶ Dušan Třeštík – Josef Žemlička, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, *Český časopis historický* 105 (2007), str. 122–163, tu str. 122.

⁷ Ta organizacijska oblika naj bi bila nastala že v 2. polovici 9. stoletja v t. i. velikomoravski državi. Gl. Dušan Třeštík, *Anläufe zur Gestaltung des slawischen Reiches: Großmähren*, v: *Europas Mitte um 1000 I.* (kot op. 3), str. 298–303, tu str. 300–301: »Še štiri leta je [knez Svatopluk] odbijal napade Ludvika [Nemškega] in šele leta 874 je z njim sklenil mir. Obdobje miru, ki je sledilo, je izkoristil za to, da je izpeljal Rastislavov načrt o izgradnji države. Cilj tega načrta je bila vzpostavitev najemniške, oborožene konjenice, ki bi bila enakovreden nasprotnik vazalskim četam Cesarstva. Ker svojim ljudem ni mogel ponuditi ne zemlje ne ljudi (oziroma deleža davkov od tega), je sklenil, da jih oboroži in plača iz lastnih sredstev, potrebne vire dohodkov pa si zagotovi tako, da vse storitve, od hranjenja prašičev do pranja perila naloži svobodnim ljudem v podeželskih naselbinah kot dedno dolžnost. Da bi lahko zaščitili te služnosti in vire, je bilo najprej treba decentralizirati upravo in jo prenesti z osrednjih gradišč ob Moravi (Mikulčice, Uherské Hradiště in tudi Pohansko pri Břeclavu) na posamezna gradišča v celi deželi. Ta izvirna rešitev, oblikovanje države z opiranjem na dva stebra, storitve in gradišča, je v bila glavnih potezah vzor srednjeevropskim državam v 10. in 11. stoletju in je bila tako zapuščina Velikomoravske.«

⁸ Třeštík/Žemlička, *O modelech* (kot op. 6), str. 122. O vzorniški funkciji velikomoravske države gl. še enkrat Dušan Třeštík, *Vznik Velké Moravy*. Moravané, Čechové a Střední Evropa v letech 791–871, Praha 2001, str. 201: [prevod izvirnega češkega besedila P. R.] »Zgodovina slovanskih plemen, ki so se po propadu avarskega kaganata nenadoma znašla na meji, ne samo na meji mogočne države, temveč tudi nove kulture (v tem so plemena videla izziv, na katerega so imela svoj odgovor), je zgodovina cele vrste odločitev, ki jih je morala sprejeti predvsem knežja aristokracija. Odločilni sta bili dve teh odločitev: odločitev za krščanstvo in odločitev za državo. Obe so sprejeli knezi mogočnih gradišč ob Moravi že v začetku 9. stoletja. Takoj zatem ko so ti knezi slekli svoje modne avarske kaftane, so po lastni izbiri sprejeli krščansko »resnico«, ne da bi jih morali k temu pregovoriti misijonarji, za katerimi so stali odredi tujih vojščakov. Hkrati so se [knezi] odločili za državo, maja leta 871 so to odločitev potrdili s spontano vstajo, z obnovitvijo države, s pritrditvijo lastni državnosti (...) Po maju leta 871 ta srednja Evropa ni bila več nedoločeno, slabo urejeno mejno območje frankovske države, temveč zgled tega, kar je ta srednja Evropa potem z dokončno zgodovinsko veljavnostjo postala okoli leta 1000: sožitje enakovrednih držav, utemeljeno na vseevropskih vrednotah. Rastislavova Moravska in Svatoplukova Velikomoravska sta pokazali, da Cesarstvo ni bilo edini možni okvir za to zgodovinsko odločitev.«

Dosežki gospodarstva, zlasti kmetijstva, pridobivanje zemlje z notranjo kolonizacijo kot tudi novosti v zunanji trgovini so opisani sistem od srede 11. stoletja dalje rahljali; zemljiška posest je pridobila na vrednosti, medtem ko je trgovina s sužnji (do tedaj najpomembnejšim trgovskim blagom) izgubljala vrednost. Gospodarsko preobrazbo so spremljale politične spremembe: vladarji so se pred vsem tem poskušali obraniti s krepitvijo lastne pozicije moči, zato so poskušali (uspešno na Poljskem in Madžarskem in sprva neuspešno na Češkem) pridobiti kraljevsko krono. »Revolucionarne« spremembe, ki so vdirale iz sredozemskega prostora in evropskega Zahoda, so v 13. stoletju nazadnje končale »srednjeevropsko posebno pot«.

Ta koncept zgodnje- in visokosrednjeveške češke oz. srednjeevropske zgodovine prevladuje v sodobnem češkem zgodovinopisju.⁹ V pred kratkim izdani monografiji o življenju in času sv. Prokopija iz Sazave (domnevno 970–1053) začne Petr Sommer svojo razpravo, katere težišče je na 11. in 12. stoletju, takole: »Češka 10. stoletja je neustavljivo korakala proti ustanovitvi države, s katero se je postavila ob bok deželam, ki so ustvarile novo srednjo Evropo. Vendar je lahko ta srednja Evropa svoj obstoj branila le tako, da je prevzela obliko, ki je lahko sledila vzoru močnega in nevarnega sosedu, Cesarstva.«¹⁰ Sommer navaja, da je frankovski model prevzela »Velika Moravska«; po njenem razpadu so začeli osrednječeški Přemysli d združevati deželo, ki je bila prej razdeljena na več kneževin. Združevanje je potekalo zelo hitro in uspešno, glavno vlogo v tem procesu pripisuje avtor, kot tudi drugi zgodovinarji, knezu Boleslavu I. Přemyslu. Ta naj bi, potem ko je ubil brata, na noge postavil centralistično urejeno »državo«, tako da je uničil stare gradiščne okope »rodovnega plemstva« in namesto njih zgradil nova, svoja gradišča.¹¹ Prejšnji lastniki in prebivalci rodovnih središč so tako postali upravitelji in podložniki Přemyslidov in so v zameno za to, da so jim služili kot zvesti uradniki prejemale plačilo iz knežje zakladnice.¹²

Celoten proces je šel skozi »fazo plenjenja«: truma oboroženih konjenikov, ki so bili za uveljavitev centralno organizirane »države« nujno potrebni, je plačilo večinoma prejemale iz

⁹ Osnutek tega koncepta je sredi šestdesetih let oblikoval F. Graus. Do danes je ostal nespremenjen. Gl. František Graus, *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa*, v: *Historica* 10 (1965), str. 5–65.

¹⁰ Petr Sommer, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007, str. 9–20, tu str. 9–10. [Prevod izvirnega češkega besedila P. R.]

¹¹ Kot pomemben dokaz takega ravnanja se v češkem zgodovinopisju od šestdesetih let navaja iztrebljenje Slavníkov. Vendar so viri, ki se nanašajo na ta dogodek, vse prej kot enomni (gre predvsem za hagiografsko literaturo o osebi svetega Adaberta). Gl. Jiří Sláma, *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987, kjer je navedena tudi starejša literatura. Prim. isti, *Slavníkovci*, in: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní symposium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem Akademie věd České republiky 1997 v Praze*, ur. Dušan Třeštík/Josef Žemlička, Praha 1998, str. 17–36; isti, *Die Přemysliden und die Slavníken*, v: *Europas Mitte um 1000* (kot op. 3), str. 441–443.

¹² Prav tam, str. 10–20. Prim. o tem Jiří Sláma, *Boleslav I., Boleslav II. Und Boleslav III.*, v: *Europas Mitte* (kot op. 3), str. 436–440, tu str. 436: »Že leta 936 je Boleslav premagal 'sosednjega kraljiča', ki ga ni mogla zaščititi niti vojaška pomoč s Saške. Přemyslidski knez je skoraj po vsem češkem ozemlju zgradil svoja gradišča, ki so postala središča enotne centralizirane uprave. Na osvojenem območju so bili prebivalstvu naloženi različni davki in dajatve, hkrati je bilo pokristjanjeno.« Prim. Josef Žemlička, *Das »Reich« der böhmischen Boleslavs und die Krise an der Jahrtausendwende. Zur Charakteristik der frühen Staaten in Mitteleuropa, archeologické rozhledy* 47 (1995), str. 267–278, tu str. 267: »Vemo, da so že na prelomu 9. in 10. stoletja Přemysli v osrednji Češki vzpostavili organizirano domeno, ki jo je varoval sistem gradiščnih okopov. S pomočjo krščanstva si je knežja oblast tu zagotovila premoč in jo tudi ideološko podkrepila. V združevalni proces je Boleslav I. (935–972) vnesel temeljni preobrat. Objektivnim potrebam nastajajoče države že niso več ustrezale razkosane teritorialne kneževine, ki so morale Přemyslidom morda samo plačevati tribut. Obrambo Češke niso mogla zagotoviti majhna spremstva posameznih »duces«, temveč samo številčno močna vojaška sila z enotnim vodstvom. Zato je Boleslav začel uveljavljati svojo neposredno oblast v vsej Češki. Nova gradišča Přemyslidov so pogosto nastala v bližini počasi propadajočih »preddržavnih« gradiščnih okopov.«

plena z obširnih roparskih pohodov¹³, ki so se stekali v »veliko državo Boleslava II.«¹⁴ Ob tem je treba omeniti, da nekateri zgodovinarji nastanek češke »velike države« postavljajo še v čas Boleslava I.:¹⁵ za najpomembnejši dokaz te domneve velja delo bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogeneta, kot prikaže Dušan Třeštík: »Gotovo je pri Konstantinu Porfirogenetu »Bela Hrvaška« istovetna z oblastno tvorbo Boleslava I. V 30. poglavju pravi, da leži Hrvaška za Baigabareio (Bavarsko), ima svojega kneza in je podrejena velikemu kralju Frangije (frankovska država) ali Saške. Beli Hrvati so po njegovem nekrščeni in se poročajo s Turki (Madžari), s katerimi so v prijateljskih odnosih. V 31. poglavju so naselbine belih Hrvatov pravzaprav opredeljene na enak način: ležijo onkraj Turčije (dežele Madžarov), v bližini Frangije, njihovi sosede so Beli Srbi. Beli Hrvati so nekrščeni in so tarča napadov Frankov, Turkov in Pečengov. Njihova dežela je oddaljena trideset dni potovanja od morja, ki se imenuje »Črno«. Beli Srbi, tako poglavje 32, so naseljeni v deželi Boiki, ki leži onkraj Turčije in meji na Bele Hrvate in Franke. Zdi se, da je glavna neskladnost trditev, da so Beli Hrvati nekrščeni, vendar je z bizantinskega stališča to nujno, saj gre za barbarsko deželo in barbari enostavno morajo biti nekrščeni. (...) Gotovo gre torej za oblastno območje Boleslava I., vključno z Moravsko, katerega sosedi so Madžari, s katerimi se spopada, a tudi ohranja prijateljske odnose. Od časa do časa pa ga napadejo Pečengi, ki živijo daleč na vzhodu. (...) To pomeni, da mora biti mišljena država Boleslava I. v največjem obsegu, vse do meja Rusije v Voliniji.«¹⁶

Kakor koli je že s tem:¹⁷ »faza plenjenja« v razvoju přemyslske države naj bi se končala s težko sistemsko krizo, saj se je z nastankom poljske in madžarske državnosti v zadnjih desetletjih 10. stoletja prostor za češke vojne pohode postopoma zožil.¹⁸ Sistemska kriza naj bi se izrazila v spodletelih prizadevanjih Přemyslidov, da bi pridobili nadškofijo za Prago oz. kraljevi naslov zase, za razliko od uspehov Poljske in Madžarske. »Travma leta 1000«, tj. za Přemyslida ponižujoča ustanovitev nadškofije v Gnieznu na grobu praškega škofa Adalberta, naj bi po mnenju nekaterih avtorjev Přemyslida preganjala do začetka 13. stoletja, vsaj do tedaj, ko so pridobili dedni kraljevi naslov.¹⁹ Kronanji knezov Vratislava II. leta 1085 in Vladislava

¹³ O »plenilski fazi« zgodnje přemyslske kneževine gl. Sláma, Boleslav I. (kot op. 12), str. 436: »Učinkovito obrambo Češke pred zunanjo nevarnostjo je tedaj lahko zagotavljala samo številčno močna knežja vojska, ki pa je bila draga. Sredstva, potrebna za vzdrževanje vojske, so zgodnjerednjeveške države pridobile najprej s plenom z vojnih pohodov, ekspanzijo v sosednje države, zvišanjem pristojbin trgovskim karavanam ali s sodelovanjem pri trgovanju. Zato je začel Boleslav I. takoj po nasilnem uničenju nepřemyslskih kneževin organizirati pohode proti severni Moravski, Šleziji, Mali Poljski in vse do meja Kijevske Rusije«.

¹⁴ Avtor oznake je najverjetneje Thietmar izn Merseburga, ki govori o regnum Bolezlai. Prim. Josef Žemlička, České 13. století: »privatizace« státu, Český časopis historický 1001 (2003), str. 509–541. O »Veliki državi« Boleslava II. gl. zbornik »Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000, ur. Petr Sommer, Colloquia mediaevalia Pragensia 2, Praha 2001.

¹⁵ O tem gl. Dušan Třeštík, Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke »Starým pověstem českým«, Praha 2003, str. 78–89. Odzivi na monografijo so bili zelo različni, delo je sprožilo burno razpravo. Gl. Jaroslav Šulc/Jan Kypta/Jaroslav Jiřík, Kritické poznámky k »Mýtům kmene Čechů« Dušana Třeštíka; Dušan Třeštík, Odpověď: malý seminář pro začátečníky a trocha komentářů; Jaroslav Šulc/Jan Kypta/Jaroslav Jiřík, Několik poznámek k odpovědi Dušana Třeštíka, Dějiny – teorie – kritika 2004/2, str. 72–98. Prim. prav tam, str. 105–112, recenzija Pavline Rychterove.

¹⁶ Prav tam str. 85. [Prevod izvirnega češkega besedila P. R.]

¹⁷ Če sprejmemo enačenje Konstantinove »Bele Hrvaške« s Češko, govori že negotovost o imenu proti močni češki državi. Konstantin piše, da so beli Hrvati podrejeni Frankom/Sasom, da so tarča napadov vseh sosedov in da imajo manj bojevnikov. Iz tega je težko sklepati na fazo ekspanzije velike države. O datiranju teh Konstantinovih poglavij gl. Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Spis cesarja Konstantina Porfirogeneta De administrando imperio, ki ga je posvetil svojemu sinu Romanu, prevod, spremna beseda in razlaga Klaus Belke/Peter Soustal, Wien 1995, str. 171, op. 362.

¹⁸ Josef Žemlička, Das »Reich« der böhmischen Boleslavs (kot op. 12), str. 267–278, še posebej str. 272–274.

¹⁹ Martin Wihoda, Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti, Praha 2005, str. 100–107.

II. leta 1158 se tolmačita kot uspeh přemyslských knezov v trajnem prizadevanju rodbine, da bi si zagotovila kraljevi naslov v tekmi s sosednjimi srednjeevropskimi dinastijami, oz. kot mejnika v prav tako trajnem stremljenju dežele po novem (zunanje)političnem vzponu. Brez težav se vključita v pripoved o vzponu in padcu přemyslské »države« do leta 1000 in o preporodu, ki je sledil v času preobrazbe, vse do razcveta konec 13. stoletja.²⁰

Glede na razširjeno nagnjenje, da se materialne kot tudi pisne vire tolmači v smislu navedenega koncepta, se moramo vprašati, če niso teoretično-metodološke smeri številnih analiz virov od njega preveč odvisne, kar mora potem neizogibno voditi samo k pritrdjevalnim izsledkom. Pomembno je tudi to, da imajo vplivni zagovorniki navedenega koncepta v nekoliko skromni raziskovalni bazi, zahvaljujoč svoji izkušnosti in produktivnosti, prevladujoč vpliv na interpretacijo pisnih in materialnih virov. Kot primer naj tukaj navedemo problematiko kovanja denarja v 10. in 11. st. v čeških deželah: domnevo, da so Přemysli kovali denar okoli srede 10. st., ki podpira koncept močne, zgodnje »države« Přemyslidov, zagovarjajo in o njej razpravljajo avtorji in zagovorniki tega koncepta.²¹

Zgodovinska znanost pa se lahko le redkokdaj zedini o enem samem modelu tolmačenja – lahko bi rekli, še dobro, da je tako, saj bi bila njena usoda sicer zapečatená. V več pogledih ambiciozen model »vzpona in padca« države Přemyslidov je medtem napredoval v vseobsegajoči koncept, ki je prav zaradi svoje zahteve po splošni veljavnosti postopoma vedno bolj izpostavljen kritikam iz različnih znanstvenih smeri. Prav v času, ko se zdi najbolj vpliven, se množijo kritični glasovi, ki enkrat zadržano, drugič napadalno, model bodisi v posameznostih ali pa v jedru postavljajo pod vprašaj.²² Vendar se zdi, da se kritika pogosto zaustavi na pol poti: s pogosto kreativno »novo interpretacijo« pisnih virov o Češki večinoma ne more dati bistvenih argumentov, ki bi koristili novemu vrednotenju imenovanega koncepta.

Izkaže se, da stroga češkokentričnost večine čeških medievistov, se pravi predvsem njihova izključna osredotočenost na vire o »zgodovini Češke«, vedno bolj ovira smiselno razpravo. Razlog za to osredotočenost je na eni strani še vedno preozek horizont strokovnega izobraževanja in na drugi strani relativna nezainteresiranost mednarodnih raziskovalcev za temo o Přemyslideh. To slednje se v prihodnje verjetno ne bo izboljšalo; vsakega raziskovalca, ki se je pripravljen ukvarjati s temo v vsej njeni širini in globini, čakajo ne le ovire češkega, poljskega, madžarskega oz. slovaškega jezika, temveč predvsem tudi zamudno prizadevanje za popoln vpogled v prek 150 let trajajočo znanstveno razpravo. Tudi danes se ta nikakor ne nanaša zgolj na konceptualna vprašanja, temveč pogosto na temeljne probleme interpretacije

²⁰ Diferencirano o problemu Demeter Malat'ák, *Korunovace přemyslovských králů*, v: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, ur. Martin Wihoda/Demeter Malat'ák, Brno 2006, str. 47–66.

²¹ Dušan Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, str. 438–439; Zdeněk Petráň, *První české mince*, Praha 1998; isti, *Jaké mince vlastně viděl na pražském tržišti Ibrahim ibn Jákúb? Několik poznámek k počátkům českého mincovnictví*, in: *Dějiny ve věku nejistot, Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, str. 209–219; isti *České mincovnictví 10. století*, v: *České země ve středověku* (kot op. 2), str. 161–174.

²² Gl. npr. novejšo razpravo v Češkem zgodovinskem časopisu, ki se žal vedno znova vname zaradi več ali manj postranskih vprašanj in problemov: Martin Wihoda, *Polská koruna českých králů*, *Český časopis historický* 102 (2004), str. 721–743; odgovor Josefa Žemličky, »Polská koruna« Vratislava II. Aneb čím ho (ne)mohl obdařit Jindřich IV. Glosy ke středověké korunovační symbolice, *Český časopis historický* 104 (2006), str. 1–45; polemíčen odgovor Martina Wihoda, *První česká království*, v: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, hg. V. Martin Wihoda/Demeter Malat'ák, Brno 2006, str. 67–99; Libor Jan, *Václav II.* (kot op. 2); odgovor Dušana Třeštíka/Josefa Žemličky, *O modelech* (kot op. 6); Martin Wihoda, *Zlatá bula sicilská*, (kot op. 2); odgovor Josefa Žemličky, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridericha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, *Český časopis historický* 104 (2006), str. 733–782.

virov²³: še vedno na primer ni videti konca burni razpravi o datiranju najpomembnejših pisnih spomenikov, ki je bistvena za vsakršno tolmačenje dobe.²⁴ V primeru arheološkega gradiva je položaj še bolj zapleten. Marsikatera daljnosežna hipoteza temelji na spektakularnih najdbah, ki v pionirski dobi arheologije niso bile pospremljene s potrebno dokumentacijo. Pomembna izkopavanja, ki sicer so dokumentirana, so se izvajala v času ideološkega pritiska, kar občasno poraja dvome v verodostojnost objavljenih ugotovitev. Od spremembe sistema leta 1989 je arheologija zaradi gospodarskega booma tako obremenjena z reševalnimi izkopavanji, da ostane komaj kaj časa za kritično objavo in vrednotenje pridobljenega gradiva. To zadnje pa skriva v sebi tudi upanje. Kot je arheolog in zgodovinar Jan Klápště nedavno tega pripomnil²⁵ se že sedaj kaže, da bo mogoče na osnovi tega gradiva v bližnji prihodnosti številne zgodovinske hipoteze in domneve tako potrditi kot ovreči.²⁶

Na področju lastne »češke« baze virov je arheologija verjetno edina disciplina, ki lahko razkrije nove vire, s pomočjo katerih lahko znanost prekine zaključen krog novega interpretiranja starega. Arheolog, ki se spozna na literarne vire, je torej še najbolj usposobljen, da se kritično spoprime s tradicionalno zgradbo hipotez o »zgodnji přemyslidski državi«. Jan Klápště je pred kratkim objavil raziskave o gospodarskem in političnem razvoju čeških dežel do konca 13. stoletja.²⁷ Avtor se pri tem ni odločil za novo »pripoved« o češkem zgodnjem srednjem veku,²⁸ temveč je izhajal iz dognanj lastne stroke in poskušal poznane hipoteze strogo analitično oceniti, jih sprejeti ali ovreči. Oprl se je tako na materialne kot pisne vire, ki so prišli v poštev. Glavno vprašanje, ki si ga je zastavil ni bilo, ali je ponujen model »pravilen« ali »napačen«, temveč, ali pomaga model širiti naše znanje ali ne. Odgovori na zastavljeno vprašanje so bili zelo različni.

Vse izjave o začetkih Přemyslidov²⁹ obstanejo ali padejo z domnevo, da je zgodnja přemyslidska »država« temeljila na služnostni organizaciji, ki je bila značilna zanj.³⁰ Tako naj bi gospodarsko specializirani podložniki vladarju dolgovali del svoje proizvodnje kot »služnost«, od tod »služnostna organizacija«. Ta naj bi bila porazdeljena v okviru posameznih

²³ To je tudi razlog, da je Ian Wood v svoji razpravi o sv. Václavu le pogojno upošteval legendo t.i. Kristjana (domneven čas nastanka konec 10. stoletja, prvo popolno izročilo iz srede 14. stoletja). Ian Wood, *The Missionary Life. Saints and the Evangelisation of Europe, 400-1050*, Harlow 2001, str. 193. Le mimogrede naj tu pripomnimo, da je hipoteza o času nastanka prav te legende podprta z zelo dobrimi argumenti, vendar se je češko zgodovinopisje navadilo, da se z dobro poznano problematiko ukvarja samo v obliki iztočnic, tako da se mora zdeti raziskovalcu, ki ne pozna struktur komunikacije, argumentacija na zdajšnji ravni nekoliko hermetična.

²⁴ V zadnjem času je o tem pisal. Petr Sommer, *Svatý Prokop* (kot op. 2). Številne Sommerjeve interpretacije ter razlage arheološkega gradiva s pisnim in obratno so odvisne od čim bolj zgodnje datacije tozadevnih hagiografskih virov. Sommerjevo delo je torej izziv predvsem za filologijo, ki meni, da je datiranje legend o Prokopiju že rešeno vprašanje.

²⁵ Klápště, *Proměna* (kot op. 2), str. 340–341.

²⁶ Češka znanstvena pokrajina je pogosto tako nepregledna, da ne more nihče od zunaj uspešno vstopiti v razpravo o eni njenih tem. Gl. npr. prvo angleško monografijo o vladavini Přemyslidov avtorice Lise Wolvertton, *Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands*, Philadelphia 2001; pred kratkim tudi Alheydis Plassmann, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006.

²⁷ Jan Klápště, *Proměna* (kot op. 2)

²⁸ Besedna zveza »češki zgodnji srednji vek« ponavadi označuje obdobje češke zgodovine do konca 11. stoletja.

²⁹ Za naslednji odlomek gl. Klápště, *Proměna* (kot op. 2), str. 296–315.

³⁰ Gl. Dušan Třeštík, *Die Tschechen*, in: *Europas Mitte um 1000* (kot op. 3), str. 360: »Češki plemiči niso imeli niti lastnih posesti kaj šele zemljiških gospostev; svobodnjaki so sicer morali plačevati davke, a za pobiranje davkov je bil potreben okoren aparat pooblaščenec, ki jih je bilo treba, tako kot vojsko, plačevati (...) Da bi zagotovili dovolj živil, rokodelskih izdelkov in različnih storitev, od pomoči v gradiščni kuhinji do pranja perila za gradiščne posadke, so določenim ljudem, pogosto celim vasem, naložili eno teh dolžnosti »za vse večne čase«. Knezu tako ni bilo treba vzdrževati številne služinčadi.«

gradiščnih središč in naj bi oskrbovala elito, ki je bila prav tako odvisna od vladarja.³¹ Če izjavo zaostriamo, bi to pomenilo, da je imel vladar monopol nad vso gospodarsko proizvodnjo Češke, kar mu je omogočilo izgradnjo »centralistične države«.³²

Vendar obstajajo po Klápštějevih navedbah za gospodarsko specializacijo samo arheološki dokazi in ti se nepretrgoma raztezajo od 8. do 11. stoletja. To pomeni, da ilustrirajo potrebe in želje po razkošju zgodnjih elit še pred »velikomoravsko državo«, tj. pred nastankom domnevno prve vzhodnosrednjeevropske »državne tvorbe«. Najdeni so bili predvsem izdelki potujočih zlatarjev, železarne, ki so odvisne od virov in zato vezane na kraje, kot tudi predilnice, ki niso bile odvisne od kakšnih posebnih spretnosti in virov. Obrtniki in drugi specialisti se v listinah omenjajo šele od druge polovice 11. stoletja. Darovnice je izdajal vladar in tudi plemiči, prejemniki so bile predvsem cerkvene institucije, ki so te specialiste prejele v okviru gospodarskih enot (vasi). Nejasno ostaja, kolikšno mero svobode so slednji uživali. Že na osnovi dejstva, da so nekateri od njih lahko zbrali 300 denarjev, da so si kupili svobodo, se domneva, da niso bili na zemljo vezani nesvobodniki. Nikakor pa ni mogoče njihove odvisnosti pojasniti samo z enim vzrokom. Klápště ob tem še opozarja, da se svobodni specialisti v listinah omenjajo veliko redkeje.³³

Problem pomanjkljivih in dvomljivih pisnih pričevanj bi lahko rešila analiza krajevnih imen, ki so se pogosto ohranila do danes in ki naj bi bila izpeljana iz obrtniških poklicev, denimo poklica orožarjev, mlinarjev, lončarjev in iz storitev kot so pralnice (valjalnice?) vzreja psov in sokolov, celo iz poštnih storitev. Tako poimenovane enote (vasi, v katerih so bile prebivalcem zaupane določene služnostne dejavnosti) so spadale k posameznim gradiščnim središčem in so zagotavljale delovanje »gradiščne organizacije«.^{34,35} Ta sistem je deloval do trenutka, ko je začel vladar – od druge polovice 11. stoletja dalje – podarjati dragocene vasi in je s tem izgubil absolutni nadzor nad razdeljevanjem gospodarskih dobrin. Josef Žemlička³⁶ vidi vrh sistema podeljevanja fevdov (v katerem naj plemstvo ne bi imelo lastnine in naj bi iz vladarjeve domene prejemale različne beneficije) sredi 11. stoletja: na zaton torej ni bilo treba dolgo čakati.

³¹ Predstava o služnostni organizaciji in ureditvi gradišč v času zgodnjih Přemyslidov se prvič oblikuje sredi šestdesetih let, v dveh sestavkih, katerih avtorja sta se opirala ena na drugega: František Graus je, opirajoč se na raziskave Walterja Schlesingerja, razdelal teorijo o posebnem vojnem »spremstvu« (češko »družina«) zgodnjih Přemyslidov, medtem ko je njegov učenec Dušan Třeštík skupaj z Barbaro Krzemieńsko sočasno razvil metodiko obdelave toponomastičnega gradiva v poljskem zgodovinopisju, in domnevo o t. i. »služnostnih vaseh« prilagodil češkim razmeram. Gl. František Graus, Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, Československý časopis historický 13 (1965), str. 1–18; Barbara Krzemieńska/Dušan Třeštík, Služebná organizace v raně středověkých Čechách, Československý časopis historický 12 (1964), str. 637–667.

³² O tem gl. mdr. Josef Žemlička, České 13. století: »Privatizace« státu, Český časopis historický 101 (2003), str. 509–541, tu str. 517, ki z dramatičnim pripovedjo živo podaja vizijo divjega krdela nasilnih »državnih uradnikov«, ki so njega dni svobodnim kmetom pobrali vse kar so lahko odnesli.

³³ Kompleksnost srednjeveške prakse, ko gre za nasprotje svoboden – nesvoboden, nadrobno obravnava Herwig Wolfram, Österreichische Geschichte 378–907: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung, Wien 1995, 332–336.

³⁴ Dušan Třeštík, Die Tschechen (kot op. 30), str. 359, govori o vsega skupaj tri do šest tisoč konjenikih.

³⁵ O tem gl. Krzemieńska/Třeštík, Služebná organizace (kot op. 31), str. 637–667; Ista, Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, Archeologické rozhledy 17 (1965), str. 624–644, str. 649–655; Dušan Třeštík/Barbara Krzemieńska, Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen, v: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, ur. František Graus/Herbert Ludat Wiesbaden 1967, str. 70–103; Barbara Krzemieńska/Dušan Třeštík, Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století), Československý časopis historický 27 (1979), str. 113–130.

³⁶ Josef Žemlička, Privatizace (kot op. 32), str. 516–517.

Po Klápštějevem prepričanju skriva »toponomastičen argument« v sebi velike težave.³⁷ Ohranjena krajevna imena sama na sebi ne povedo nič o tem, kako so bile različne dejavnosti, iz katerih so bila imena izpeljana, povezane z vladarjem. Prejemniki 'dejavnosti' so bili prav tako lahko tudi regionalni oblastniki in plemiške skupine. Vire, v katerih se omenja povezava med imenom vasi in ustrezno dejavnostjo, lahko preštejemo na prste ene roke. V številnih vaseh, ki so bile poimenovane po neki določeni dejavnosti, so bile dokazano tudi druge dejavnosti. So pa tudi vasi, v katerih so sicer izpričane visoko specializirane dejavnosti, a njihova imena tega ne izdajajo. Tako arheološki kot pisni viri dokazujejo pravzaprav samo to, da so v vaseh delovali tudi specialisti.³⁸

K temu en splošen preudarek: za domnevni preobrat in prestrukturiranje pravzaprav egalitarne družbe »svobodnih kmetov« v strogo hierarhično (»centralistično«) urejeno družbo bi bilo potrebno izredno simbolično preveličevanje oblasti in vladarja. Družboslovne raziskave so pokazale, da tak podvig potrebuje čas in predvsem medij pisave (»govorce«, kot jih je imenoval F. Graus). Domneva, da naj bi izginile vse sledi razen dvomljivih vaških imen, ne zveni verodostojno. Z drugimi besedami: iskati močno »državo« prav v času, za katerega je na voljo najmanj virov, pomeni konec koncev ločevati državnost od pismenstva. Kaj takega je v zgodnjem srednjem veku uspelo samo stepskim ljudstvom in sicer samo za kratek čas njihove močne aktivne ekspanzije, obsega le-te pa »faza plenjenja« »države« čeških Boleslavov nikoli ni dosegla.³⁹

Klapštějeve analize kažejo, da tradicionalno prikazovanje zgodnje države Přemyslidov in s tem te dobe češkega srednjega veka, nima zadostne osnove v virih. Za konstrukt »avtokratske« »přemyslidske države«, ki naj bi temeljila na gradiški organizaciji in njej pripadajoči služnostni organizaciji, primanjkuje dokazov. Vendar te zgradbe hipotez ne bo lahko porušiti, saj se je desetletja gradila in energično podajala naprej, tako da se je razvila v pravo »mojstrsko

³⁷ Povsem se je »služnostni organizaciji« v svoji razpravi *Arbeit und Wirtschaft im östlichen Mitteleuropa*, Stuttgart 1991, izognil Christian Lübke. Prim. isti, *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften* (9. –11. Jahrhundert. Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23, Köln/Weimar/Wien 2001).

³⁸ Drugače meni v svojem odgovoru Klápštěju Dušan Třeštík, *O modelech* (kot op. 6), str. 137, op. 36: [prevod izvirnega češkega besedila P. R.] »Ravno skupina oznak, kot so pranje perila, skrb za sokolja gnezda, nega [vzreja?] lovskih psov, kurjenje v kopališču idr. zajema osnovni smisel služnostne organizacije. Prvotno je šlo za »služnosti«, ne za organizacijo 'proizvodnje'. Če je šlo za proizvodne dejavnosti, so bile te le »del služnosti« za eno samo stranko – vladarja. Kaj bi bili počeli številni kovači ščitov na tržišču? Komu bi bili prodajali svoje izdelke? Komu bi bili pralci prali perilo? (...) Čuvaji psov krdela niso pazili za katerekoli lovce, temveč za vladarja. (...) Med »napake« hipoteze o »služnostni organizaciji« sodi paradoksalno tudi dejstvo, da je kot celota sumljivo jasna, zaradi česar vzbuja dvome. Vendar se to nanaša samo na posameznosti. Da v vasi Psáře (Pasja vas) v okolici Prage (...) v času, ko je listina nastala, niso prebivali samo čuvaji psov, temveč na štirih »mansih« tudi štirje izdelovalci lesenih skled (...), je sicer res, vendar to ne pove nič o pravilnosti modela služnostne organizacije. Predpostavke modela, da je vladar nekoč naključno naložil nekaterim ljudem iz te vasi čuvanje psov in da so sosedje to vas poimenovali po tej storitvi, ni mogoče dokazati ali ovreči. En dokaz je vsota takih nesistematičnih in gotovo nepredvidenih primerov v vsej srednji Evropi in ta nudi stvarno diferenciran in miselno enoten rezultat. A to je bistvo vsakega modela. Za »konstruiranje« zgodovinske resničnosti je treba imeti pogum, čeprav dandanes ni lahko, saj so danosti, na katere so zgodovinarji navajeni, v krizi.«

³⁹ Treba se je tudi vprašati, v kolikšni meri si lahko pomagamo z analizami poznoantične in zgodnesrednjeveške zakonodaje oz. posameznih predpisov in uredb, v katerih sta se zrcalili, transformirali in razvijali teorija in praksa centralistične in izredno dobro organizirane rimske države, pri vprašanju o nastanku in delovanju služnostne organizacije (ne glede na to v kakšni obliki in verjetno v manj zahtevnem okviru). Pred kratkim je dal pomemben prispevek k tej temi Stefan Esders. Njegova razmišljanja o »javnih« datjavah in storitvah na prehodu iz pozne antike in zgodnji srednji vek: koncepcije in ugotovitve so bila predstavljena in obravnavana na srečanju reichenavske delovne skupine na temo *Od pozne antike do zgodnjega srednjega veka: kontinuitete in prelomi*, koncepcije in ugotovitve, ki je bilo 27.–30. marca 2007.

pripoved« (*Meistererzählung*, *Masternarrative*; (zgodovinske) naracije, ki oblikujejo sedanost in zanamce [op. ur.]),⁴⁰ ki ji v sodobni češki medievistiki ni para.

V poljudnoznanstvenem časopisu *Dějiny a současnost* (Zgodovina in sedanost) je Dušan Třeštík, verjetno najvplivnejši avtor in zagovornik imenovanega koncepta, zgodnjerednjeveško zgodovino Češke umestil v širši zgodovinski kontekst: »Nastanek države in pokristjanjenje, ki je šlo z njim z roko v roki, sta do danes zagotovila naš [tj. češki] obstoj in nam dodelila mesto v Evropi. Nasledniki velikomoravskega kneza Mojmirja v 9. stoletju in Přemysli v 10. stoletju so morali pri marsičem improvizirati. (...) Do 12. stoletja je bilo njihovo delovanje zaradi omejenih gospodarskih možnosti improvizacija, ki pa je bila učinkovita in to tako zelo, da je omogočila hitro in temeljito modernizacijo, ki je češke dežele dokončno vključila v evropske zgodovinske procese.«⁴¹ Namesto »močne centralistične države« je tu »improvizacija«, poudarek je na »modernizaciji« 13. stoletja, a to položaj komaj kaj spremeni.⁴² Koncept, ki temelji na binarnih opozicijah, lahko vsekakor deluje z različnimi rangiranj in se uporabi tudi za kasnejše dobe, rezultat je enoten razvoj celotne češke zgodovine. Tako je dialektično součinkovanje obeh komplementarnih hipotez najpomembnejša osnova za izredno privlačnost celotnega koncepta: po eni strani se postulira centralistična »država« od 10. do 11. stoletja, ki ji po drugi strani zaradi političnih in gospodarskih spremembe v 12. in 13. stoletju sledi propad, ki pa je v sintezi omogočil nov vzpon. S tem je načrtana pot iz zgodnjega in visokega srednjega veka v pozni srednji vek in naprej v novi vek, celo v sodobno zgodovino. Na ta način dobimo celo historizirajoče odgovore na vprašanja sodobnega položaja češke republike po padcu komunizma leta 1989 in po ločitvi od Slovaške štiri leta kasneje: »A v 16. in 17. stoletju so se dežele češke krone spotikale, niso sledile zahodnoevropskim trendom modernizacije in so z zamudo ponovno pristale na agrarni in katoliško-konzervativni periferiji. (...) Prav češke dežele pa so na koncu vendarle ujele (za razliko od drugih dežel srednje Evrope) zadnji veliki val modernizacije, ki jo je prinesla industrijska revolucija ... Ta modernizacija je ustvarila češko družbo.«⁴³

V sedanjih družbenopolitičnih razpravi je zelo sporno vprašanje, kakšne so prednosti centralistično-socialne države v primerjavi z gospodarskoliberalno. Kot pomoč za razumevanje in argumentacijo lahko pri tem služi tudi zgodnja češka »država«, ki velja za centralistično-socialno. Ta se prikazuje pod oblastjo »lastne« dinastije kot rezultat »zgodovinsko nujnega« procesa in hkrati kot »že obstoječe«. V prizadevanju, da bi po postkomunistični preobrazbi našli ustrezne zgodovinske vzore, se lahko model, ki je bil zamišljen kot strokoven analitičen

⁴⁰ O tem gl. zbornik ob obletnici izumrtja Přemyslov, ki je v zadnji fazi priprav: Přemyslovci. Budování českého státu a národa, ur. Petr Sommer/Dušan Třeštík/Josef Žemlička, Praha 2007 (v tisku). Zahvaljujem se Petru Sommerju, da mi je omogočil vpogled v zbornik, preden je ta izšel.

⁴¹ Dušan Třeštík, Přemyslovci v naší paměti. Živoucí smetiště dějin, v: Dějiny a současnost 9 (2006) str. 14–17, tu str. 17. [Prevod izvirnega češkega besedila P. R.]

⁴² O konceptu se je v svoji pred kratkim izdani monografiji kritično izrazil tudi Jan, (Václav II., kot op. 2), vendar ni predlagal preiščljene alternativne, ki jo je napovedal. To tudi ni prav lahko, saj pičli viri ne dopuščajo odgovorov na vsa vprašanja, ki bi jih radi zastavili. Kritika imenovanega koncepta, ki želi nadomestiti obstoječi model z novim, je obsojena vsaj na delen neuspeh, zaradi česar izgubi udarnost. Dušan Třeštík in Josef Žemlička sta se v skupnem članku odzvala polemično: O modelech (kot op. 6). Na splošno o problemu koncepta přemyslske države gl. prav tam, str. 125–126: [Prevod izvirnega češkega besedila P. R.] »Predlagani model [razvoja přemyslske »države«] je model in kot tak ne more popolnoma zrealiti zgodovinsko stvarnost, temveč naj omogoči, da se ta zgodovinska stvarnost miselno konstruira. Model pusti ob strani vrsto podrobnosti, ki za celoto niso pomembne. Po drugi strani poudarja tiste podrobnosti, ki so temeljne in včasih se to pač zgodi na račun drugih podrobnosti. Vendar model ne nasprotuje nobenemu pomembnemu viru, je logično vzdržan in je vključen v vseevropske zgodovinske procese. Je torej vse, kar lahko človek pričakuje od modela.«

⁴³ Dušan Třeštík, Přemyslovci v naší paměti. Živoucí smetiště dějin, in: Dějiny a současnost 9 (2006) str. 14–17, tu str. 17. [Prevod izvirnega češkega besedila P. R.]

pripomoček, razvije v osmišljajoč privid in nazadnje konča kot psevdoznanstvena miselna tvorba. Vprašljivo je, ali je prizadevanje, da se taka osmišljajoča ponudba formulira, lahko uspešno in ali sploh obstaja »konkretno« družbeno povpraševanje po tem. Gotovo je, da je zanimanje širše javnosti tako za lastno kot za občo zgodovino zelo veliko. Več založniških hiš je začelo izdajati uspešne zgodovinske zbirke. Vodilni medievisti so redni gosti tako v pisnih kot elektronskih medijih, ki soustvarjajo javno mnenje. V tem kontekstu se zdi močno zanimanje dela češke medievistike za »centralizacijo« 10. stoletja ter »preobrazbo« in »modernizacijo«, a tudi »privatizacijo« češke države v 13. stoletju kot deloma premišljeno deloma nezavedno iskanje interpretacijskih modelov, v katerih poskuša zgodovinar uporabiti in tržiti lastno zgodovinsko izkušnjo.⁴⁴

Sem sodi tudi teza o »skupni posebni poti« vzhodnosrednjeevropskih držav. Kot nekdanje satelite Sovjetske zveze je na začetku devetdesetih let 20. stoletja vse povezovalo močno prizadevanje, da bi se hitro »vrnile v Evropo«. Ob tem je šlo tudi za to, da bi poudarili lastno svojevrstnost nasproti zahodnim deželam razvitega kapitalizma. Ni čudno, da je pri iskanju lastne identitete nacionalno zgodovino pisje igralo in igra pomembno, osmišljajočo vlogo.

Vendar se ta razprava razlikuje od nacionalistične diskusije s konca 19. stoletja. Zasluge za to ima poleg nekaterih zgodovinarjev sodobne zgodovine prav medievist Dušan Třeštík, ki je vedno znova tematiziral, opisoval in analiziral mehanizme nacionalističnega zgodovino-pisja moderne in »postmoderne« družbe.⁴⁵ Toliko bolj se zato vsiljuje vprašanje, zakaj se je paradigma močne države, na nobeni ravni »odvisne« od nemško-rimskega cesarstva, ki izvira še iz 19. stoletja, skoraj neoslabljena sprejela (četudi brez nacionalnopolitične retorike) in postala tako prevladujoča.

En razlog je lahko preprosto dejstvo, da vlada v vzhodnosrednjeevropskem prostoru zgodovino pisna črna luknja. Iz vzhodnosrednjeevropskega vidika bi mogli trditi, da je zahodni Evropi (in njenemu vsaj pri preučevanju zgodnjega srednjega veka vedno manj nacionalno naravnemu zgodovino-pisju) lažje. *Longue durée* (zahodno) rimskega cesarstva, zgodovinarji kot je bil Gregor iz Toursa, bogati zakladi listin od 8. stoletja dalje, izdelki »karolinške renesanse«, številni spomeniki, ki jih je brez težavnih arheoloških analiz danes še vedno možno občudovati na prostem – vse to in še marsikaj drugega omogoča postavljanje znanstvenih vprašanj, ki jih za sočasno vzhodno Evropo (4.–11. stoletje) ni mogoče postaviti.⁴⁶

Da bi zapolnili vrzel naj bi, nekoliko pretirano rečeno, »velikomoravska država« nadomestilo rimsko državo.⁴⁷ Evropsko-ameriško zgodovino pisje začenja raziskovanje zgodnjega srednjega veka s preobrazbo rimskega sveta, češko in vzhodnosrednjeevropsko zgodovino pisje

⁴⁴ Zadnji omenjen model je razvil Josef Žemlička, Privatizace (kot op. 32) in je sedaj trden sestavni del »mojstrske zgodbe« o Přemyslidih, četudi je bil sprejet bolj zadržano kot drugi elementi imenovanega koncepta. Klápště, Proměna (kot op. 2) 19, str. 396–397.

⁴⁵ Dušan Třeštík, Češi a dějiny v postmoderním očistci, Praha 2005; isti, Češi. Jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci, Brno 1999; isti, Myslet dějiny, Praha/Litomyšl 1997. Omembe vreden je avtorjev sklep na koncu premisleka o nacionalistični zgodovinski refleksiji: v narodnoubuditeljski konstrukciji češkega naroda je bila glavna ideja ideja trajnega spora z Nemci. Ker ta konstrukcija ne ustreza sodobnim razmeram, bi bilo nujno na novo »izumiti češko narodno identiteto«.

⁴⁶ Prim. npr. najnovejši poskus, da bi osvetlili zgodovino češke kotline od 6. do 11. stoletja: Petr Charvát, Zrod Českého státu (kot op. 2).

⁴⁷ Z viri siromašna doba je že zgodovinarjem 19. stoletja povzročala hude preglavice. Verjetno najvplivnejši zagovornik pristnosti t. i. Zelenogorskih in kraljedvorkih rokopisov, ki naj bi vsebovali najstarejše češke pripovedi in ki sta jih v drugem desetletju ponaredila vneta narodna pisatelja Josef Linda in Václav Hanka, je bil sam oče modernega češkega zgodovino-pisja František Palacký. O tem gl. Pavlína Rychterová, Die Anfänge des tschechischen Mittelalters und ihre Rolle beim Aufbau der nationaltschechischen Identität im 19. Jahrhundert, v: Vergangenheit und Vergegenwärtigung, ur. Helmut Reimitz/Bernhard Zeller. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 15, Wien 2007 (v tisku).

pa izhaja iz preobrazbe »velikomoravske države«. Tako se upravičuje uporaba pojmov, metod in konceptov, ki so se razvili in izpopolnili med raziskovanjem zahodnoevropskega zgodnjega srednjega veka.⁴⁸ Kot se zahodnoevropski raziskovalci zgodnjega srednjega veka sprašujejo: »Je Rim umrl ali je bil umorjen?«, se češka in vzhodnosrednjeevropska medievistika sprašuje: »Je velikomoravska država razpadla od znotraj ali je bila uničena od zunaj?«⁴⁹ S tega vidika postane »velikomoravska država« idealnotipična analogija poznoantičnega Rima in s tem tista blumenbergovska metafora, ki stoji na začetku vsakega pojma.

Tudi, če menimo, da so metafore nujen sestavni del vsakršnega miselnega procesa, se vendarle zastavlja vprašanje, ali koncept preobrazbe »velikomoravske države« prispeva k boljšemu razumevanju zgodnje- in visokosrednjeveške zgodovine Češke. Poleg tega, da je stopnja državnosti celo propadajočega zahodnega cesarstva za nekajkrat presegala stopnjo državnosti Regnum Maravorum, vsebuje koncept preveč domnev, ki jih z viri ni mogoče potrditi: tako se denimo predpostavlja, da sta eliti »Velikomoravske« in »češke države« želeli biti pokristjanjeni, ker sta menili, da jima bo krščanstvo koristilo pri izgradnji lastne »države«: nastanek obeh »držav« bi bil potemtakem rezultat samostojne odločitve velikomoravskih in přemyslskih knezov, kot npr. Rostislava, Svatopluka in obeh Boleslavov. Vendar je to zavajajoč anahronističen pogled: če v tem primeru vero uvrstimo kot »kot-če«-motivacijo, bi se prav tako lahko vprašali, zakaj niso podložniki izstopili iz Cerkve, da bi si prihranili cerkveni davek, beri cerkveno desetino.

Preobrazba rimskega sveta in nastanek barbarsko-rimskih držav nikakor nista potekala na ta način. Še celo Klodvik ni uprizoril svoje spreobrnitve samo zaradi državnopolitične računice. Razmišljati je treba o pravi *Conversio*, pravem obratu in s tem duhovni drži, za katero je potrebno daljše obdobje prilagajanja novemu kulturnemu okolju, sprva na robu in kasneje znotraj rimskega cesarstva. Če naj bi bila imela velikomoravska država podoben pomen za vzhodno srednjo Evropo, bi se moralo dati dokazati podoben proces prilagajanja kulturnemu okolju. Vendar za to primanjkuje dokazov, nenazadnje zato, ker je časovno obdobje krajše.

Češki viri (za razliko od nečeških, ki pa se ne upoštevajo v enaki meri ali se na novo interpretirajo v češkokentričnem smislu) dopuščajo začetek zgodovine česke države šele po letu 1000.⁵⁰ Najstarejši izvirajo iz 11. stoletja, ko je rimska Cerkev prišla v češko kotlino in s seboj prinesla stoletne izkušnje z izgradnjo institucij ter simbolnim posredovanjem le-teh. Pomemben del »češke« zgodovine so izumili prav cerkveni pismeni »govorci«.⁵¹ Dokler

⁴⁸ Prim. npr. hipotezo o »privatizaciji« rimskega »davčnega sistema« v procesu poznoantične transformacije. John F. Haldon, *The State and the Tributary Mode of Production*, London 1993; Chris Wickham, *The Other Transition. From the Ancient World to Feudalism, Past and Present* 103 (1984), str. 4–36; isti, *Framing the early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005. Če se izrazimo bolj ostro, bi lahko rekli, da od šestih pojasnjevalnih modelov, ki jih je v zvezi s propadom rimskega cesarstva definiral Alexander Demandt, *Der Fall Roms. Die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*, München 1984, samo »ciklična dekadencia« ni odmevala v raziskavah o Přemyslideh.

⁴⁹ O stanju raziskav o preobrazbi rimskega sveta gl. Walter Pohl, *Die Anfänge des Mittelalters – alte Probleme, neue Perspektiven*, in: *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der internationalen und interdisziplinären Mittelalterforschung*, ur. Hans-Werner Goetz/Jörg Jarnut, München 2003, str. 361–378.

⁵⁰ Przemysław Urbańczyk: *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*. Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej. Wrocław 2000, vidi npr. v sv. Adalbertu, ki je umrl leta 997, arhitekta »nove« vzhodne srednje Evrope. To bi morda lahko držalo za škofa Adalberta, še bolj pa za sv. Adalberta.

⁵¹ O problemu povratne projekcije gl. izredno navdihujoče delo Patricka Gearyja, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*, Princeton 2002; isti, *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton 1994, str. 25. Prim. tudi Pohl, *Die Anfänge des Mittelalters* (kot op. 49), str. 375: »Polje napetosti med besedili in svetom, ki je v njih prikazan, je treba vedno znova premoščati, interpretacije, ki upoštevajo samo besedilo, so za to nalogo ravno tako neprimerne kot brezskrben poskus neposrednega dostopa do preteklih dejstev, ki obravnava vire samo kot ogledala, katerih slepe pege bi bilo vsekakor treba nekoliko spolirati. Ob vsem spoštovanju do preteklih velikih edicij, vendar je vrnitev k rokopisnemu izročilu virov pogosto nujna, ker lahko kulturnemu spominu kot zgodovinskemu procesu vrne globinsko ostrino.«

to dejstvo ne postane splošna dobrina zgodovinopisja, bo lahko konstrukcija o vzponu in padcu zgodnje države Přemyslidov neupravičeno preživel. Kozma Praški je med leti 1119 in 1125⁵² napisal svojo Zgodovino Češke, v kateri pripoveduje zgodbo o »centralistični« vladavini přemyslidske rodbine. Ta vladavina naj bi bila doživela več vzponov in padcev in nato sredi 11. stoletja dosegla vrh. Seveda Kozma ni pomislil, da so morda Přemyslidi šele takrat lahko uveljavili svojo oblast v vsej deželi. Zato se zdijo nujno potrebne primerjalne analize na področjih tvorjenja struktur, simboličnega posredovanja le-teh, kulture spomina in narativnih strategij posameznih pisnih spomenikov. Zato je prav posebej potrebno tudi poznavanje sodobnih zahodnih virov. Na novo je treba razmisliti tudi o življenjski odvisnosti oblastne tvorbe moravskih vladarjev kot tudi čeških Přemyslidov od Cesarstva. Bizantinski misijon je v zgodovini vzhodnosrednjeevropskega prostora ostal le epizoda in ni imel vpliva na zgodovinske interpretacije, razlage in pripovedne modele, katerih avtorji so bili izobraženi kleriki iz rimsko-nemškega cesarstva.⁵³

Zaenkrat še vedno ne vemo dovolj o tem, kaj drži neko družbo skupaj, kaj to kohezijo ogroža in kaj od tega je v vsakokratnih sodobnih prikazih ohranjeno, pripovedovano in tolmačeno. Koncept o vzponu in padcu přemyslidske »države« moramo, kot njegovi avtorji izrecno poudarjajo, razumeti kot predlog, ki naj bi prispeval k boljšemu razumevanju virov in njihovega zgodovinskega konteksta. A če izhajajoč iz tega predloga iščemo dokaze v zgodovinskih virih, se to pričakovanje ne bo uresničilo.

Prevod iz nemščine Andreja Mele

Zusammenfassung

Aufstieg und Fall des Přemyslidenreiches.

Erforschung des böhmischen Früh- und Hochmittelalters in der gegenwärtigen tschechischen Mediävistik

Pavla Rychterová

Die Anfänge der »böhmischen Staatlichkeit«, mit anderen Worten die Entstehung der regionalen herrschaft der premysliden im 10. und 11. Jahrhundert bilden ein von den wichtigsten Themen der tschechischen Mediävistik. Die Erforschung des genannten Zeitraumes wird von zwei geschichtlichen Konzepten geprägt, die in der Mitte der sechziger Jahre von František Graus in Anlehnung an Walter Schlesinger und Karl Bosl entwickelt wurden. Es handelt sich dabei um die Annahme einer sog. Burg- und Dienstorganisation im 10. Jahrhundert. Beides sollte einen starken, ja sogar »zentralistischen Staat« der frühen Přemysliden sichern. Beide Konzepte stehen zur Zeit im Zentrum einer Diskussion, die mal zurückhaltend, mal offensiv einen weiteren Erklärungsbedarf feststellt. Beide Konzepte werden heftig von der älteren Generation der Mediävisten verteidigt, die ihre Fragestellungen ausschließlich im Horizont der böhmischen Geschichte formulieren und somit auf die nationalistische geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts anknüpfen. Für die Neuinterpretierung des Öböhmisches 10. und 11. Jahrhunderts bedarf es in der nächsten Zukunft einen Perspektivwechsel von der »Geschichte Böhmens« zur »mittelalterlichen Geschichte«.

⁵² O tem gl. František Graus, Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter, Sigmaringen 1980, str. 59–62.

⁵³ O tem gl. František Graus, Velkomoravská říše v české středověké tradici, in: Československý časopis historický 11 (1963), str. 289–305.